

ГЕНЕЗА ВИХІДНИХ ПОНЯТЬ ЗДОРОВ'ЯЗБЕРЕЖУВАЛЬНОГО НАВЧАННЯ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

Осміслено витоки здоров'язбережувального навчання дітей дошкільного віку. З'ясовано зміст поняття «здоров'язбережувальне навчання», розкрито його педагогічний аспект. Акцентовано увагу на: комплексному міждисциплінарному підході до розвитку здоров'язбережувальної функції дошкільного навчального закладу; комплексному розумінні освіти (як надання інформації, як навчання методів, прийомів і навичок здоров'язбереження і як виховання та усвідомлення пріоритету цінностей здоров'я); суб'єкт – суб'єктній взаємодії вихователя й вихованця, результатом якої є зміцнення та збереження здоров'я.

Ключові слова: здоров'я, здоров'язбереження, здоров'язбережувальне навчання, дошкільний навчальний заклад, діти дошкільного віку, педагогічний процес, навчання, навчальна діяльність.

Постановка проблеми. Сучасні соціальні негаразди, економічна криза в державі в останні роки негативно позначилися на здоров'ї української нації взагалі, а найбільшого занепокоєння викликає стан фізичного, соціального й емоційного благополуччя дітей та молоді – майбутнього покоління. Тому зрозуміло, наскільки важливо, починаючи з раннього віку, формувати активне ставлення до особистого здоров'я, розуміння того, що здоров'я – найбільша цінність, яка дарована людині природою.

Знаковим для кінця ХХ століття є факт включення проблеми здоров'я до кола глобальних, вирішення яких безпосередньо пов'язане з фактором подальшого існування людства на Землі. Еволюція поняття «здоров'я» й вихідних категорій, пов'язаних із ним, пройшла шлях від часів Київської Русі, традицій народної педагогіки до появи фундаментальних наукових досліджень і сучасних здоров'язбережувальних технологій. Разом із трансформацією терміну також еволюціонував зміст провідних понять, ядром яких є «здоров'я».

Аналіз актуальних досліджень. Надзвичайна вагомість і актуальність означеної проблеми зумовила пошук шляхів позитивного впливу на здоров'я, його поліпшення. Світове співтовариство нині керується програмними положеннями, детермінантами в діяльності з проблеми здоров'я Оттавської Хартії (Оттава, 1986 р.). Саме на основних концептах цього документа ґрунтується теоретико-методологічний підхід до визначення ключових напрямів з'ясування питань здоров'я. Сучасні уявлення про здоров'я не обмежуються традиційним у минулому розумінням його лише як медичної проблеми. Додаються філософський,

соціальний, психологічний, біологічний, педагогічний, економічний підходи. Отже, питанням здоров'я приділяють увагу різні науки: медицина, гігієна, охорона здоров'я, соціологія, фізична культура й порівняно нова наука – валеологія.

Існує багато підходів, поглядів на здоров'я та здоровий спосіб життя. Проблеми формування здорового способу життя підростаючого покоління присвячені роботи Т. Бойченка, О. Дубогай, О. Іванашко, В. Оржеховської. Аспекти фізичного здоров'я, його зміцнення в дітей дошкільного віку висвітлено в дослідженнях О. Богиніч, Е. Вільчовського, Н. Денисенко, Л. Сварковської, В. Якимович, А. Цьося та ін. У контексті ціннісного відповідального ставлення до здоров'я значний інтерес становлять роботи В. Маршицької, З. Плохій, Т. Андрющенко, Н. Семенової, О. Кононко. Питання методичного забезпечення педагогічного процесу в ДНЗ з формування здоров'я, підготовки вихователів до оздоровчої роботи присвячено праці Н. Денисенко, Р. Валецької, О. Петрика, Т. Книш, Л. Лохвицької, З. Плохій та ін.

Сучасні психолого-педагогічні дослідження засвідчують інтенсивні пошуки теоретиків і практиків у царині оновлення змісту дошкільної освіти, створення психолого-педагогічних умов оптимального розвитку дітей у дошкільному навчальному закладі та родині, розробки нових методик, освітньо-виховних технологій (Л. Артемова, Т. Алексєнко, І. Бех, А. Богуш, С. Ладивір, Г. Кравченко, З. Плохій, Т. Поніманська, В. Оржеховська, К. Щербакова та ін.). Однак, незважаючи на значний масив досліджень з питань здоров'язбереження, відчутно брак дослідницької уваги до проблеми здоров'язбережувального навчання в умовах дошкільного закладу.

Тому, **метою статті** є ретроспективний аналіз та узагальнення науково-педагогічних підходів щодо питання здоров'язбереження дітей дошкільного віку, здоров'язбережувального навчання зокрема.

Виклад основного матеріалу. Провідними напрямками забезпечення формування культури здоров'я, здорового способу життя, здоров'язбережувальної компетенції, а, отже, здорової дитини і здорової особистості є медичний, психологічний, педагогічний.

Як медичний, так і психологічний напрям спрямований, передусім, на турботу про здоров'я матері ще до пологів, під час пологів і після них. Отже, це профілактико-просвітницька робота й надання при потребі медичної допомоги матері й дитині. Зміст медичного напрямку розкривається через діяльність лікувально-профілактичних, оздоровчих закладів, що попереджують захворювання та забезпечують лікування.

Психологічний напрям діяльності з формування здоров'язбережувальної компетенції передбачає комплексну, системну,

цілеспрямовану, послідовну діяльність, що забезпечує сприятливу психологічну атмосферу для емоційно-вольового розвитку дитини, основу на врахуванні темпераменту, психологічних особливостей, психічного стану та рівня розвитку уваги, уяви та інших показників, що безпосередньо пов'язане із загальним станом здоров'я дошкільників.

Педагогічний напрям передбачає, передусім, створення позитивного цільового (едукативного) середовища; дидактично-методичного забезпечення, коректну управлінську діяльність освітніх працівників, забезпечення педагогами просвітницько-освітньої культури батьків, їх педагогічної взаємодії з працівниками дошкільного навчального закладу; упровадження ефективних педагогічних технологій, педагогічно-наукове обґрунтування форм і методів оптимізації процесу формування здоров'язбережувальної компетенції, фахову підготовку й перепідготовку працівників дошкільної освіти.

Ми акцентуємо увагу на педагогічному аспекті вивчення проблеми здоров'я, конкретніше, на дидактико-методичному забезпеченні змісту здоров'язбережувального навчання в дошкільному закладі.

Підґрунтям нашого напрямку вивчення є думка про те, що піклування про власне і громадське здоров'я не можливе без знання того, чому це необхідно і як це робити. Чим ширша і ґрунтовніша освіта особистості в цілому, тим більше в неї системного уявлення про здоров'я. Вихідним положенням для нас є комплексне розуміння освіти: і як надання інформації, і як навчання методів, прийомів і навичок здоров'язбереження, і як виховання та усвідомлення пріоритету цінностей здоров'я індивідуального й суспільного.

Вирішення завдань оптимізації здоров'язбережувального навчання старших дошкільників зумовлює осмислення його витоків. Потужним джерелом виникнення наукових знань про здоров'я, його зміцнення та збереження була, передусім, практика, яка викристалізовувалася в надрах народної педагогіки. Безумовно, для нас важливою є практика вітчизняної та зарубіжної освітньої системи здоров'язбереження, а також і українські національні традиції.

Значний інтерес у даному контексті становить практика суспільного життя, адже кожен період розвитку суспільства, його потреби конкретизують, коригують завдання, методи, засоби й форми здоров'язбережувального навчання.

Розвиток теорії здоров'язбережувального навчання ґрунтується також на домінантних ідеях філософів, соціологів, психологів, медиків, педагогів щодо змісту і шляхів виховання гармонійно розвиненої

особистості, а відтак і навчання здорового способу життя, зміцнення та збереження здоров'я. Педагогічний аспект здоров'язбереження спонукає до вивчення цієї проблеми у взаємозв'язку із досягненнями педагогіки й суміжних наук.

Ще древні філософи та лікарі намагалися вивчати здоров'я не тільки через природу людини, а й через її діяльність, спосіб життя й мислення. «Яка діяльність людини, така вона сама, її природа», говорив Гіппократ у трактаті «Про здоровий спосіб життя». Аксіологічний аспект, тобто цінність здоров'я зародилася в античний період, коли з'явилися традиції ведення здорового способу життя. Суспільство почало турбуватися про стан здоров'я, а наявність доброго здоров'я було основним критерієм для забезпечення інтелектуального розвитку підростаючого покоління.

Традиції здоров'язбережувального навчання, турбота про здоров'я дітей здавна притаманні українцям. До XVIII століття вони ґрунтуються на життєвому досвіді, практичних спостереженнях (особливо яскраво це простежується в народній дидактиці).

У подальшому періоді поширюється ідея гармонійного розвитку особистості, внаслідок чого формується уявлення про цілісність здоров'я людини. У педагогічній науці проступає ідея природодоцільного навчання.

Науково-експериментальний період розвитку педагогічних знань припадає на другу половину XIX століття. Знаковим для цього часу є створення умов для з'ясування природи розвитку дитини, що веде до наукового обґрунтування методів і форм навчання. Саме на цей час припадає діяльність К. Ушинського, який обґрунтував необхідність організувати процес навчання відповідно до природи й розвитку дитини. Вперше розроблений і обґрунтований К. Ушинським антропологічний підхід, у розумінні вченого означав системне використання всіх наук про людину при побудові та здійсненні педагогічного процесу.

Науково-експериментальні дослідження цього етапу слугували підґрунтям для розвитку гуманістичних педагогічних ідей (В. Бехтерєв, М. Каптерєв, П. Лесгафт, М. Пирогов, С. Русова, І. Сеченов). Кінець XIX – початок XX століття ознаменувався розвитком педології – науки про цілісне вивчення дитини, «такої, якою вона є» (М. Басов).

На першому етапі розвитку цієї науки цікавою була обґрунтована і апробована на практиці ідея «здоров'язбережувальної педагогіки» В. Кащенко. Дослідники відзначають, що в історії російської педагогіки це перша успішна системна спроба вирішення проблеми збереження здоров'я дітей педагогічними засобами. Значно пізніше, у XX столітті, видатний педагог В. Сухомлинський обґрунтовує доцільність лікувальної

педагогіки. Педагог-гуманіст на основі власного досвіду звертав увагу на аспекти формування та збереження здоров'я дітей, починаючи з дошкільного закладу, що є актуальним і сьогодні.

На початку ХХ століття в наукових пошуках наявні ідеї цілісного вивчення природи дитини й синтезу знань. Характерною є поява спроб концептуального обґрунтування чинників розвитку дитини. Однак, кожна із них до певної міри ідеалізує той чи інший чинник. Водночас, позитивною є думка про збагачення, нагромадження як теоретичних, так і емпіричних знань.

Кінець 20–30-х років ХХ століття характеризувався появою якісних змін у рівні знань про природу дитини. На цей період припадає діяльність відомого російського психолога Л. Виготського. Обґрунтована ним концепція про зони найближчого розвитку дитини і теорія походження та розвитку вищих психічних функцій дали можливість зрозуміти зв'язок між людською психікою, свідомістю й загальнолюдським та соціальним досвідом.

Подальший період ХХ століття (40 – 80 роки) відзначається вирішенням проблеми здоров'я дітей на декларативному рівні, обмеженням рамками фізичного виховання. У дошкільних закладах охорона здоров'я дітей ґрунтується на зовнішньому гігієнічному контролі.

Добі радянської педагогіки характерне розмежування функцій здоров'язбереження між освітніми та медичними закладами. Відповідальність за здоров'я перекладена на систему охорони здоров'я. Водночас у медичній і біологічній науках цього періоду нагромаджений значний потенціал досліджень з проблем впливу навчання на здоров'я, що вимагав не стільки медичного, скільки педагогічного осмислення.

Інтеграція зусиль медицини й педагогіки в означеному аспекті очевидна в 60–80-х роках ХХ століття, що пов'язано з появою нової галузі знань – валеології. Ідеї валеології обґрунтовані в дослідженнях Г. Апанасенко, С. Олійник, С. Павленка, а також розвиваються сучасними науковцями (Е. Булич, Т. Бойченко, Р. Валецька, Ю. Валецький, Ю. Жеребецький, І. Муров, В. Оржеховська, О. Петрик, Ж. Шпак та ін.).

Ренесанс проблеми здоров'язбереження ми пов'язуємо з потребами демократичного суспільства в розвитку гармонійної, повноцінної особистості, а також із загальними соціально-економічними, культурними й екологічними чинниками (науково-технічний прогрес, екологічні катастрофи, погіршення стану здоров'я населення в цілому, дітей зокрема).

У Концепції інтегративної українознавчої освіти в Україні подано таке визначення «здоров'я – це така сукупність властивостей організму людини, а також впливу довкілля, яка гарантує оптимальний розвиток і розкриття

всіх позитивних властивостей особистості, її таланту й обдарованості, забезпечення фізичної та інтелектуальної працездатності на максимально тривалий термін життя [1, 4].

На сьогодні провідні вчені (Г. Апанасенко, Д. Венедиктов, П. Гусак, Н. Денисенко, О. Дубогай, Ю. Лисицин, В. Пономаренко, Н. Семенова, Л. Сущенко) акцентують на цілісному погляді на здоров'я, яке інтегрує чотири його складові: фізичну, психічну, духовну, соціальну. Вектор наукових пошуків змінюється в напрямі цілісного, системного, аксіологічного, інтегративного, компетентнісного підходів. На сучасному етапі увага до проблеми здоров'я підтверджується багатоманітністю нормативно-правових та методичних документів, де визначені провідні напрями, мета, зміст, завдання здоров'язбереження в дошкільному навчальному закладі.

Багатокомпонентність характеристики здоров'я відображена у проаналізованих нами дослідженнях. Отже, наукове визначення здоров'я, його складна, багатоаспектна природа зумовлюють комплексний підхід до діяльності ДНЗ стосовно його збереження та примноження. На принципах комплексного міждисциплінарного підходу до розвитку здоров'язбережувальної функції ДНЗ базується наше дослідження.

Донедавна традиційною та поширеною була думка про те, що оздоровлення дітей можна здійснити гігієнічними або медичними заходами. Однак реалії сучасного дошкільного закладу доводять неефективність лише цих, окремо взятих заходів. Тому одним із суттєвих шляхів підвищення рівня здоров'я, формування ціннісного ставлення до нього, усвідомлення необхідності його збереження та зміцнення в суб'єктів педагогічного процесу вважаємо їх систематичне навчання.

У дошкільній дидактиці навчання визначається як двобічний процес взаємодії вихователя та дітей, спрямований на гармонійний усебічний розвиток особистості [2, 249].

Методологічні засади навчальної діяльності в ДНЗ досить ґрунтовно розкриває, у своїй монографії, К. Крутій «Сучасне заняття в дошкільному навчальному закладі: традиції чи інновації?». Автор уточнює поняття «навчання», «навчальна діяльність», посиляючись на наукові позиції Л. Виготського, В. Давидова, О. Запорожця, К. Ушинського, А. Усової, О. Кравцової, С. Лебедевої, Л. Обухової.

На думку К. Крутія, під навчальною діяльністю розуміють діяльність, спеціально спрямовану на оволодіння навчальним матеріалом і вирішення навчальних завдань, що веде до змін психічних якостей і поведінки того, хто навчається.

Наукою визнано, що мета навчальної діяльності – розвиток людини, яка засвоює знання. В аспекті нашого дослідження треба розуміти, що здоров'язбережувальне навчання – це процес засвоєння знань про здоров'я, умінь керуватися ними, формування мотивації цих знань і вмінь, опанування способами дій, спрямованих на збереження здоров'я, розвиток ціннісних відношень та відносин; це перебудова педагогічного процесу дошкільного навчального закладу таким чином, щоб кожне заняття сприяло не лише інтелектуальному розвитку дитини, але й збереженню її фізичного й психічного здоров'я (Р. Айзман, М. Амосов, І. Брехман, В. Казначеев, В. Петленко та ін.).

На основі всіх вище поданих дефініцій ми розуміємо здоров'язбережувальне навчання як процес суб'єкт-суб'єктної активної взаємодії вихователя й вихованця, здійснюваний в умовах адекватного здоров'язбережувального середовища, спрямований на засвоєння дошкільником знань про всі складові здоров'я у їх єдності як важливої умови особистісного становлення, усвідомлення цінності здоров'я для себе й оточуючих та необхідності його збереження, а також практичних дій на благо здоров'я.

Отже, здоров'язбережувальне навчання – це цілеспрямована, системна діяльність, спрямована на оптимальне поєднання особистісного потенціалу дошкільника, вихователя та здоров'язбережувального середовища, результатом якої є зміцнення та збереження здоров'я.

У більш широкому трактуванні – здоров'язбережувальне навчання – це дидактична система суб'єкт-суб'єктної взаємодії вихователя й дошкільника, підсистеми (елементи) якої (здоров'язбережувальне середовище, здоров'язбережувальні технології) спрямовані на формування здоров'язбережувальних компетенцій, що в кінцевому результаті забезпечує формування здорової особистості дошкільника.

Наше тлумачення ґрунтується на здобутках дидакта І. Малафіїка (Урок в сучасній школі: питання теорії й практики). У свій час обґрунтовуючи системну теорію уроку, науковець акцентував, що цілі уроку, зміст, методи, засоби і способи діяльності вчителя й учнів складають систему. Ми вважаємо цілком правомірним цей конструктивний підхід транслювати на умови дошкільного навчального закладу і здоров'язбережувального навчання.

Висновки та перспективи подальших наукових розвідок. Широкий спектр досліджень теоретичних засад проблеми здоров'я і пов'язаних із ним вихідних понять, вивчення й узагальнення педагогічного досвіду, активне обговорення питань здоров'язбереження в науково-педагогічній

пресі та методичних матеріалах дають можливість констатувати постійний творчий пошук шляхів оптимізації процесу здоров'язбереження в дітей дошкільного віку як у теорії, так і на практиці.

Ми пересвідчилися в активізації наукового пошуку, творчих знахідок педагогічних працівників дошкільних установ. Проблемою цікавляться лікарі, психологи, педагоги. Однак визначений нами аспект – здоров'язберезувальне навчання в ДНЗ, на нашу думку, потребує детальнішого вивчення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Концепція неперервної валеологічної освіти в Україні. – К., Освіта, 1994. – 78 с.
2. Поніманська Т. І. Основи дошкільної педагогіки / Т. І. Поніманська. – К. : Абрис, 1998. – 448 с.

РЕЗЮМЕ

Цыплюк А. Н. Генезис выходных понятий здоровьесберегающего обучения детей дошкольного возраста.

В статье проведен анализ взглядов исследователей на вопрос здоровьесберегающего обучения детей дошкольного возраста. Раскрывается содержание понятия «здоровьесберегающее обучение» детей дошкольного возраста. Основное внимание в работе автор акцентирует на комплексном междисциплинарном подходе к развитию здоровьесберегающей функции дошкольного образовательного учреждения; на комплексном понимании дошкольного образования, как фактора, способствующего формированию приемов и навыков здоровьесбережения, результатом которых является укрепление и сохранение здоровья.

Ключевые слова: здоровье, здоровьесбережение, здоровьесберегающее обучение, дошкольное образовательное учреждение, дети дошкольного возраста, педагогический процесс, обучение, учебная деятельность.

SUMMARY

Tsyplyuk A. Genesis of initial concepts of health preserving education of preschool children.

Modern social confusions, economical crisis in the state in recent years negatively affected the health of Ukrainian nation in general, and most disturbance causes the state of physical, social and emotional prosperity of children and young people. Therefore it is very important to form active attitude towards personal health from early age. Different sciences pay attention to the question of health: medicine, hygiene, health protection, sociology, physical culture etc. Science testifies that a health of man is the difficult phenomenon, that can be examined as a philosophical, social, biological and medical category.

Modern psychological and pedagogical researches certify the intensive searches of theorists and practical workers in the area of updating of maintenance of preschool education, creation of psychological and pedagogical conditions of optimal development of children in preschool educational establishment and family, development of new methodologies, educationally-educator technologies. The problem of children's health of preschool age is extraordinarily ponderable and actual.

The basis of our direction of study is an idea that caring about personal and public health is not possible without knowledge of that: why it is necessary and how to do it. Initial position for us is the complex understanding of education: as a grant of information, as

studies of methods, receptions and skills of health preservation, as education and realization of priority of values of individual and public health.

We accented attention on the pedagogical aspect of study of health problem. Pedagogical direction envisages, foremost, creation of positive environment of kindergarten; didactics-methodological providing, correct administrative activity of educational workers, providing by teachers parent's elucidative-educational culture, pedagogical co-operating with the workers of preschool educational establishment; introduction of effective pedagogical technologies, pedagogical-scientific ground of forms and methods of optimization of the process of health preserving competence forming, professional preparation and retraining of workers of preschool education.

It is confessed by the science, that an aim of educational activity is the development of a man that masters knowledge. It is necessary to understand in the aspect of our research, that health preserving education is a process of mastering knowledge about health, abilities to follow healthy lifestyle, forming of motivation of these knowledge and abilities, capture by methods the actions, sent to maintenance of health, development of the valued relations; it is alteration of pedagogical process of preschool educational establishment thus, that every teacher assisted to not only intellectual development of children but also maintenance of their physical and psychical health.

We made sure in activation of scientific search, creative finds of pedagogical workers of preschool establishments. Doctors, psychologists, teachers are interested in a problem. An aspect is however certain by us – health preserving education, to our opinion, need more detailed study in preschool educational establishment.

Key words: *health, health preservation, health preserving education, preschool educational establishment, preschool children, pedagogical process, education, educational activity.*